

Pirmavaizdis ir gaminys: XIX a. – XX a. pirmos pusės koklinių krosnių ir židinių atvejais*

Dalia Klajumienė

Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas

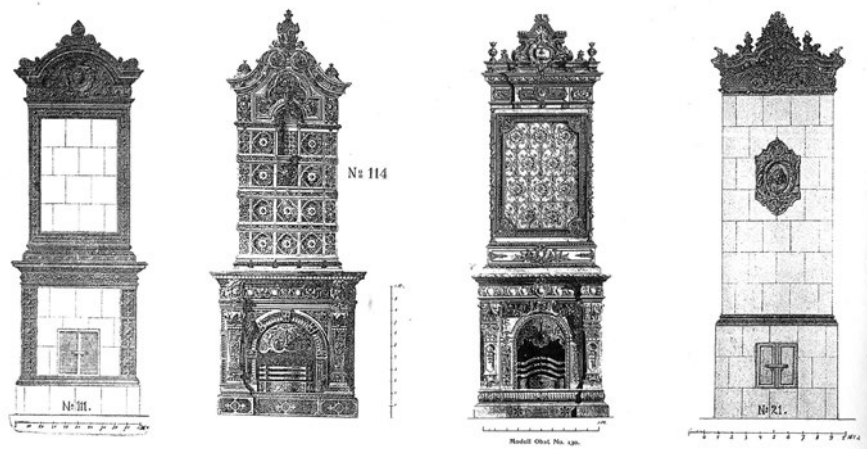
Dominikonų g. 15, LT-01131 Vilnius

dalia.klajumiene@vda.lt

Straipsnyje analizuojama XIX a. – XX a. pirmos pusės fabrikuose gamintų koklinių krosnių ir židinių, dekorų elementų pavyzdinio modelio kūrėjo ir tiražuotos produkcijos gamintojo atribucijos problema. Keliami klausimai, kas yra pramoninio gaminio pirmavaizdžio autorius ir kas padeda ar trukdo identifikuoti tiek gaminio modelio kūrėją, tiek ir konkretų fabriką, kuriame pagal pavyzdį tiražuotas gaminys. Analizė grindžiama Vokietijos, Suomijos, Rusijos tyrėjų išvalgomis, XIX a. antros pusės Rusijos imperijos fabriku įstatymų nuostatomis, Lietuvos koklių fabriku katalogų pavyzdžiais ir konkrečių gaminių atribucijos atvejais.

Reikšminiai žodžiai: koklinė krosnis, gaminio modelis, tiražuotas gaminys, katalogas, fabriku įstatymai.

* Straipsnis parengtas gavus Lietuvos mokslo tarybos paramą (Sut. Nr. S-LIP-22-57).

1. Paulo Obsto krosnių modeliai Suomijos „Abo“ fabriko 1896 m. kataloge, in Helena Soiri-Snellman, *Turun kaakelin kakluunit. Turun kaakelitehtaan uunimallit vuosina 1874–1954*, [Turku]: Turun maakuntamuseo, 2003, 60

Stove models created by Paul Obst in the catalogue of Abo factory in Finland, 1896, in Helena Soiri-Snellman, *Turun kaakelin kakluunit. Turun kaakelitehtaan uunimallit vuosina 1874–1954*, ([Turku]: Turun maakuntamuseo, 2003), 60

Pirmavaizdžio ir kartotės klausimai Lietuvos dailėtyroje pastaruosius tris dešimtmečius itin plačiai įvairiais aspektais analizuojami vaizduojamosios dailės tyrėjų darbuose. Juose neįtikėtinai virtuotiškai atliktos atribucijos yra įkvėpimo šaltinis ir kitiems kolegoms. Tačiau ar galima vaizduojamosios dailės tyrimo metodus pritaikyti analizuojant XIX a. – XX a. pirmos pusės pramoninius gaminius? Kas laikytina pastarųjų pirmavaizdžiais, o kas kartotėmis? Ar žinomi pirmavaizdžiai gali pagelbėti atributuojant tiražuoto gaminio, t. y. kartotės, gamintoją? Visi šie klausimai straipsnyje keliami ir bandoma į juos atsakyti žvelgiant per XIX a. – XX a. pirmos pusės koklinių krosnių ir židinių gamybos bei konkretaus gamintojo atributavimo galimybių, tikslaus pagaminimo laiko nustatymo paieškas.

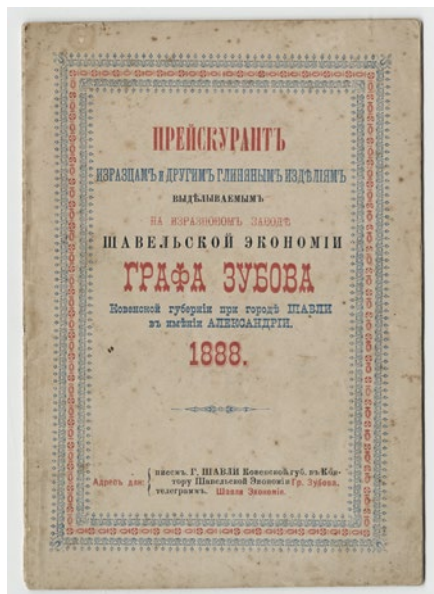
Daugiau nei prieš dešimtmetį pradėjus domėtis pramoninių koklinių šildymo įrenginių paveldu, buvo atkreiptas dėmesys, kad XIX a. krosnių techninių ir plastinių madų diktotojai buvo Vokietijos pramonininkai, kuriems pirmavaizdžius siūlė garsūs to meto architektai ir skulptoriai, tarp

- 1 Apie tai rašyta straipsnio autorės monografijoje: Dalia Klajumienė, *Vilniaus gyvenamųjų namų interjero dekoru elementai: nuo klasicizmo iki modernio* (Vilnius: VDA leidykla, 2015), 31, 401.
- 2 *Märkische Ton-Kunst. Veltener ofenfabriken. Ein beitrage zur kulturgeschichte des heizens*, hrsg. Monika Dittmar (Berlin: Deutsches Historisches Museum, 1992), 109.

kurių XIX a. pirmoje pusėje išsiskyrė Karlas Friedrichas Schinkelis, buvęs aktyvus 1819 m. įsteigtos Techninės prekybos, verslo ir statybų grupės (Technische Deputation für Handel, Gewerbe und Bauwesen) narys ir siūlęs įmonėms gaminių pirmavaizdžius. Jų vaizdai spausdinti 1821–1837 m. leistuose pavyzdžių sąsiuvinuose¹. Vokietijos koklinių krosnių tyrėjai itin dažnai pabrėžia, kad tiek XIX a., tiek ir XX a. pirmoje pusėje naujus krosnių modelius projektuodavo garsūs architektai bei skulptoriai ir tų modelių gamybos teises perduodavo krosnių fabrikantams². Tiesa, kol kas nėra iki galo aišku, kokiomis sąlygomis tas autorinių teisių perdavimas vyko, kokie šalies įstatymai ir kaip tą perdavimą reglamentavo. Nepaisant kai kurių neaiškumų, tyrėjai mini ne vieną garsią pavardę, kuri žinoma ne tik Vokietijoje, nes pasiūlyti krosnių pavyzdžiai tapo itin populiarūs ir paplito visoje Europoje. Pavyzdžiui, XIX a. pabaigoje ypač išgarsėję skulptoriaus Paulo Obsto (beje, vadovavusio ir koklių fabrikui) modeliai į gamybą diegti įvairių šalių fabrikuose³ [1 il.].

Analizuojant Lietuvos koklių fabrikų produkciją ir jų pirmavaizdžius, vokiečių, suomių, švedų ir kitų šalių mokslininkų įžvalgos yra labai svarbios, nes padeda bent iš dalies suvokti, kokių architektų ar skulptorių modeliai buvo populiarūs mūsų šalyje, tačiau tikrai neatsako į visus su gaminių kilme susijusius klausimus. Pradinėje tyrimo stadijoje atrodė, kad vieni svarbiausių atributavimo pagalbininkų, nustatant jei ne modelio kūrėją, tai bent konkretų koklių fabriką, kuriame tie modeliai įdiegti į masinę gamybą arba pagaminimo laiką, yra leisti įmonių produkcijos katalogai. Rodėsi, kad juose pateiktų pavyzdžių lyginimas su išlikusiomis krosnimis ir židiniiais gali duoti nemažai atsakymų dėl atribucijos. Tokiu atveju svarbiausias tyrimo uždavinys – surasti kuo daugiau fabrikų katalogų, kuriuos, kaip teigta gamintojų reklaminiuose skelbimuose, potencialiems pirkėjams dalyta nemokamai. Tačiau gilinantis į temą ir nuosekliai renkant medžiagą, ištiko pirmasis nusivylimas. Kaip paaiškėjo, fabrikų katalogai, praėjus daugiau nei šimtmečiui nuo analizuojamo laiko, yra itin reti, sunkiai atrandami šaltiniai. Ypač tai pasakytina apie dabartinės Lietuvos teritorijoje veikusius fabrikus, kurie daugeliu atvejų buvo nedideli, negamino itin įvairios produkcijos ir greičiausiai pirkėjams prisistatinėjo per reklamines žinutes spaudoje arba

3 Paulo Obsto modelius ir jų gamybą išsamiai aptarė Suomijos tyrinėtoja Helena Soiri-Snellman: Helena Soiri-Snellman, *Turun kaakelin kakluunit. Turun kaakelitehtaan uunimallit vuosina 1874–1954* ([Turku]: Turun maakuntamuseo, 2003), 58–70.

2 A. Grafo Nikolajaus Zubovo koklių fabriko Aleksandrijoje 1888 m. katalogo titulinis lapas, ŠAM GEK 143738

Title page of the catalogue of Count Nikolay Zubov's tile factory in Aleksandrija, 1888, ŠAM GEK 143738

2 B. Vilniaus E. Libo koklių fabriko katalogo, išleisto apie 1910 m., titulinis lapas

Title page of the catalogue of E. Libo's tile factory in Vilnius, published ca 1910

2 C. Vilniaus E. Libo koklių fabriko katalogo, išleisto apie XX a. 2 deš. pab., titulinis lapas, TIM GEK 41008

Title page of the catalogue of E. Libo's tile factory in Vilnius, published in the late 1910s, TIM GEK 41008

taikė asmeninių rekomendacijų metodą, bet nepublikavo brangiai gamintojui kainavusių katalogų. Be to, nemaža dalis katalogų paprasčiausiai neišliko, nes buvo vertinami kaip vienadieniai spaudiniai. Ne vienerių metų atkaklios paieškos kol kas leido identifikuoti tik tris Lietuvos teritorijoje veikusių fabričių leidinius: vieną – 1888 m. pasirodžiusį ir reprezentuojantį grafo Nikolajaus Zubovo koklių fabriko Aleksandrijoje (šalia Šiaulių) produkciją⁴ ir du XX a. pirmaisiais dešimtmečiais išleistus Vilniaus E. Libo fabriko katalogus⁵ [2 A–C il.]. Nepaisant tokio nedidelio kiekio, jie yra labai svarbūs šiam tyrimui ir, kaip toliau matysime, sugretinus juos su išaiškintais istoriniais faktais ir dokumentais, labai daug pasako apie gamintoją ir jo santykį su gaminio pirmavaizdžiu bei jo tiražavimo galimybėmis. Reikia pridurti, kad turint omenyje didelę Rusijos imperijos teritoriją, kuriai Lietuva XIX a. – XX a. pradžioje priklausė, kitų regionų fabričių (pvz., veikusių dab. Latvijos, Suomijos teritorijose) analogiškų leidinių rasta ir daugiau, bet šiame straipsnyje jie bus minimi tik tais atvejais, kai jų pavyzdžiu bus galima atkreipti dėmesį į vieną ar kitą gaminio pirmavaizdžio ir tiražuotos kartotės aspektą.

Tyrinėjant Lietuvos koklinių krosnių paveldą ir turint omenyje katalogus kaip svarbius, bet nepakankamus šaltinius, aiškinantis, kas būtų pramoninių gaminių modeliai arba „pirmavaizdžiai“, teko peržvelgti tyrinėjamo laikotarpio fabričių bei gamyklų įstatymus ir išsiaiškinti, kaip jie apibrėžė pirmieivio, arba modelio kūrėjo (išradėjo), teises ir kaip jos buvo saugomos. Reikia atkreipti dėmesį, kad Rusijos imperijos įstatymų rinkiniai, kurie publikuoti nuo 1832 m., pradedant 1857 m. nebeleisti visa apimtimi, bet publikuoti atskirais tomiais pagal teisės sritis. Kredito, prekybos, fabričių pramonės

- 4 *Прейскурант изразцам и другим глиняным изделиям, выделяемым на изразцовом заводе Шавельской экономии графа Зубова Ковенской губернии при городе Шавли в имени Александрии* (1888).

Katalogas saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejaus kolekcijoje (ŠAM GEK 143738). Su juo galima susipažinti per LIMIS duomenų bazę www.limis.lt/greita-paieska/perziura/-/exhibit/preview/408641300?s_id=VgQhtQncwtKVsEUU&s_ind=1&valuable_type=EKSPONATAS&fbclid=IwAR3JyuT7nHKydbvIQjKoquNR3zQ1wtGE5DlpXQjr-kU8yTGrGYfADFTSdwbw, žiūrėta 2021 m. kovo 23 d. Už nuorodą nuoširdžiai dėkoju Ernestui Vasiliauskui.

- 5 *Альбомъ белоглазурованныхъ, терракотовыхъ, маіоликовыхъ и позолоченныхъ печей и каминовъ парового изразцово-гончарнаго завода Е. Либо въ Вильне* (Вильна: Скоропечатня Д. Яловнера и И. Минкера, [s. a.]); *Паровой изразцово-гончарный завод Е. Либо*, каталог (Вильна, [s. a.]).

E. Libo fabriko katalogai saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje ir Trakų istorijos muziejaus rinkiniuose (TIM GEK 41008).

įstatymai bei cechų įstatai pateko į XI tomą⁶, kurio laidų buvo ne viena. Peržiūrėti 1857, 1869, 1870, 1872, 1879 metų dokumentų rinkiniai, kurių nuostatos buvo privalomos ir Rusijai priklausiusios Lenkijos Karalystės teritorijos įmonėms⁷. Įstatymų redakcijose teigiama, kad „piešinio ar modelio, kurie skirti fabriku, gamyklų ar amatininkų gaminiams sukurti, išradėjas gali tam tikrą laiką turėti išskirtines teises į jį. Tokios pat teisės suteikiamos teisėtu būdu tuos piešinius ar modelius įsigijusiems iš išradėjo.“⁸ Taip pat priduriama, kad analogiškos teisės galioja ir užsieniečiams⁹. Tyrinėtojai, kurie tikisi išsiaiškinti konkretų meistrą, pasiūliusį arba sukūrusį vieną ar kitą gaminio modelį, skaitant įstatymą, tampa aišku, kad tą būtų galima padaryti nebent išlikus visam fabriko archyvui, kurio dokumentuose, tikėtina, toks meistras būtų paminėtas. Pagal įstatymą, modelius kūrę meistrai už fabriko ribų likdavo anonimai (nebent jie buvo ir fabriko savininkai), nes įmonės

- 6 Apie tai plačiau žiūrėti: <https://iia-rf.ru/girls/svod-zakonov-rossiiskoi-imperii-1832-g-chitat-svod-zakonov/>, žiūrėta 2022 m. balandžio 26 d.
- 7 Peržiūrėtos šios įstatymo redakcijos: *Свод законов Российской империи издания 1857 года, т. XI, д. 2, Уставы кредитный, торговый, о фабричной и заводской и устав ремесленный* (Санктпетербург, 1857); *Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный: (Свод законов, том XI, ч. 2): дополнены и заменены по продолжениям 1863, 1864, 1868 и 1869 годовъ* (С-Петербург, 1869); *Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный. (Свод законов, том XI, часть 2). Дополнены и изменены по продолжениям 1863, 1864, 1868 и 1869 гг.* (С-Петербург, 1870); *Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный. (Свод законов, том XI, часть 2). Дополнены и изменены по продолжениям 1863, 1864, 1868, 1869 и 1871 гг.* (С-Петербург, 1872); *Устав о промышленности фабричной и заводской, издание 1879* (Санктпетербург, 1879); *Кодекс Промышленника. Сборник узаконии, распоряжении и разъяснении относящихся к Фабричной промышленности в губ. Царства Польскаго, составили И. Я. Литauer и И. Лянге / Kodeks Przemysłowca. Zbior przepisów, rozporządzen i wyjaśnień dotyczących przemysłu fabrycznego w губ. Królestwa Polskiego, ułożyli Jan Jakób Litaer i Józef Lange* (Warszawa: Druk tow. S. Orgelbranda synów, 1899).
- 8 Изобретатель рисунка или модели, предназначенных для воспроизведения в заводских, фабричных или ремесленных изделиях, может обеспечить себе, на определенный срок, право исключительного пользования означенным изобретением. Таковое же право предоставляется и лицам, приобретшим законным путем фабричные рисунки или модели у изобретателя; *Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный. (Свод законов, том XI, часть 2). Дополнены и изменены по продолжениям 1863, 1864, 1868, 1869 и 1871 гг.* (С-Петербург, 1872), 67. Citatos čia ir toliau paimtos iš 1872 m. įstatymo redakcijos, tačiau visose kitose, ankstesnėse ir vėlesnėse, redakcijose teiginiai gaminio modelio išradimo klausimu yra identiški.
- 9 *Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный. (Свод законов, том XI, часть 2). Дополнены и изменены по продолжениям 1863, 1864, 1868, 1869 и 1871 гг.* (С-Петербург, 1872), 67.

dirbtuvėse piešėjų ir ornamentų kūrėjų atlikti piešiniai ir modeliai laikyti fabričių ir gamyklų savininkų nuosavybe¹⁰. Ne piešinio ar modelio kūrėjas, bet fabriko savininkas turėjo teisę registruoti naują gaminį Rusijos prekybos ir manufaktūrų departamente ir gauti išskirtinės teisės į jo realizavimą. Registruojant būdavo nurodoma ne modelį kūręsio meistro, bet fabriko savininko vardas, pavardė ir gyvenamoji vieta arba fabriko adresas. Taip pat fiksuota tiksli data, kada modelių pavyzdžiai pateikti Departamentui, ir laiko trukmė, kuri savininkui buvo suteikiama naudoti modelį išskirtinėmis teisėmis. Įdomu, kad įstatymas apibrėžė, jog Departamente saugomus piešinius ir modelius visiems pageidaujantiems leista pamatyti ganėtinai greitai, t. y. praėjus vos metams po įregistravimo, ir tik savininkui pageidaujant, tas laikas galėjo būti pratęstas, bet neilgiau nei trejiems metams. Tiesa, vienas įstatymo punktas nurodo, kad galimi atvejai, kai savininkas pageidauja, išskirtinės teisės į modelį gali trukti nuo vienerių iki dešimties metų¹¹. Deja, neperžiūrėję Rusijos archyvuose saugomų minėto departamento dokumentų, kol kas negalime nieko pasakyti – kas tomis išskirtinėmis teisėmis naudojosi ir ar tokių būta tarp koklinių krosnių gamintojų.

Baigiant mums aktualių Rusijos imperijos įstatymų apžvalgą, reikia pasakyti, kad ten fiksuota, jog nenaujų piešinių ir modelių registracija neleistina, o tokias aptikus, jos tuojau pat anuliotos. Prie tokių priskiriamos užsieninių gaminių kopijos ir padirbiniai, jie nelaikyti naujais ir Prekybos bei manufaktūrų departamente neregistruoti¹². XIX a. Rusijos imperijos

10 Рисунок и модели, составленные в состоящих при фабрике или заводе мастерских содержимыми при оных рисовальщиками и орнаментовщиками, рассматриваются, во всяком случае, как собственность хозяина фабрики и завода; *Уставы торговый, фабричный и заводской промышленности и ремесленный. (Свод законов, том XI, часть 2). Дополнены и изменены по продолжениям 1863, 1864, 1868, 1869 и 1871 гг. (С-Петербург, 1872), 67.*

11 Срок исключительного права употребления фабричного рисунка или модели начинается со дня предъявления оных и продолжается, по желанию просителя, от одного года до десяти лет; *Уставы торговый, фабричный и заводской промышленности и ремесленный. (Свод законов, том XI, часть 2). Дополнены и изменены по продолжениям 1863, 1864, 1868, 1869 и 1871 гг. (С-Петербург, 1872), 68.*

12 Заявка модели или рисунка не нового, уже бывшего в употреблении, признается не действительною и уничтожается со всеми последствиями.

Примечание 1. Все вообще подделки и копии иностранных изделий, в торговле находящихся, считаются не новыми; *Уставы торговый, фабричный и заводской промышленности и ремесленный. (Свод законов, том XI, часть 2). Дополнены и изменены по продолжениям 1863, 1864, 1868, 1869 и 1871 гг. (С-Петербург, 1872), 68.*

koklinių krosnių gamintojų produkcijos meninio apipavidalinimo tyrėjams šis įstatymo punktas labai svarbus, nes, kaip jau minėta straipsnio pradžioje, tai laikas, kai krosnių modelių madas diktavo Vokietijos, ypač Felteno (vok. Velten) ir Berlyno fabrikai, o kitų Europos kraštų pramonininkai dažniausiai iš jų perimdavo ir įdiegdavo konkurencinėje kovoje jau patikrintus ir vartotojų pamėgtus pavyzdžius¹³. Fabrikai „sekėjai“ negalėjo pasigirti esantys išradėjai, tačiau tai jiems tikrai nebuvo svarbiausia. Pramonine gamyba užsiėmusiems asmenims pagrindiniu siekiu buvo kuo didesnė paklausų, o ne originalių, daiktų gamyba ir realizacija. Todėl pirkėjų viliojimas „naujausiais ir madingiausiais užsieniniais pavyzdžiais“ buvo žymiai aktualesnis nei nurodymas, kad vienas ar kitas modelis buvo tame fabrike sukurtas¹⁴. Žinant, kad pirmavaizdį registravęs gamintojas (bent jau Rusijos imperijoje) tik trumpą laiką turėjo išskirtinę teisę į to gaminio realizaciją, visiškai suprantama, kodėl modelių perėmėjai drąsiai teigė pirkėjams siūlantys madingas naujienas.

Tiesa, ne visi Felteno ir Berlyno fabrikų pasiūlyti modeliai, kad ir leidus juos kopijuoti, buvo lengvai įgyvendinami mažesnį techninį pajėgumą arba mažiau kvalifikuotus darbininkus turėjusiuose tos pačios Vokietijos ar Prūsijos fabrikuose ir kitų šalių analogišką produkciją gaminusiose įmonėse. Prie tokių galima priskirti gausiai ornamentuotas XIX a. paskutinio ketvirčio istorizmo stiliaus krosnis ir židinius, vokiškuose kraštuose turėjusius bendrinį „Altdeutsch“ pavadinimą. Šie modeliai buvo sunkiau įgyvendinami techniškai, todėl brangesni ir juos gamybos pradžioje, t. y. XIX a. 8–9 deš., galėjo įpirkti tik pasiturintys vartotojai, o tai gamintojams buvo nuostolinga¹⁵. Žinant šį faktą, nuostabą kelia 1886 m. Aleksandrijoje pradėjusio veikti Nikolajaus Zubovo fabriko katalogo, išleisto 1888 m., modeliai, kurių dalis kaip tik priskirtini „Altdeutsch“ krosnių kategorijai, ir netgi kaimynne tokie gaminiai yra atskirai įrašyti rusiškai vadinant juos „senosiomis vokiškomis krosnimis“ (*старонемецкия печи*) [3 A, B il.]. Apskritai paėmus, visų šiame kataloge pristatytų krosnių tiek modeliai, tiek jų dekoras yra praktiškai vienalaikiai su Felteno fabrikuose siūlytais pavyzdžiais, todėl

13 Apie tai rašyta straipsnio autorės monografijoje: Klajumienė, *Vilniaus gyvenamųjų namų interjero dekoru elementai*, 395–504.

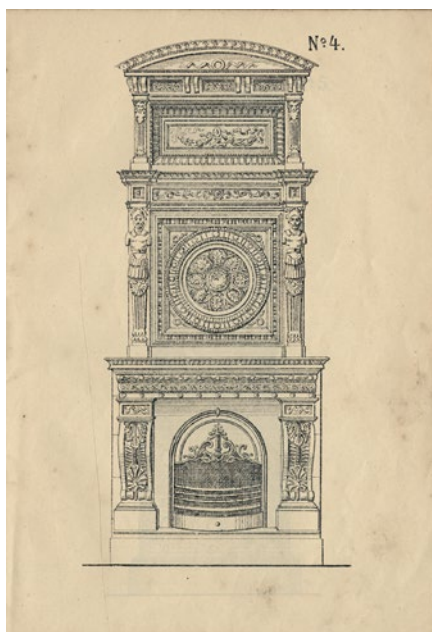
14 Apie tai dar XX a. 9 deš. rašė Adrianas Forty knygoje *Objects of Desire. Design and Society Since 1750* (Thames and Hudson, 1986, second edition – 1995).

15 Apie šių krosnių gamybą nemažai rašyta: *Märkische Ton-Kunst. Veltener ofenfabriken*.

3 A. Nikolajaus Zubovo koklių fabriko Aleksandrijoje 1888 m. katalogo istorizmo stiliaus židininės krosnies modelis nr. 1, ŠAM GEK 143738

Historicist fireplace-type stove in the catalogue of Nikolay Zubov's tile factory in Aleksandrija, 1888, model No. 1, ŠAM GEK 143738

3 B. Nikolajaus Zubovo koklių fabriko Aleksandrijoje 1888 m. katalogo istorizmo stiliaus židininės krosnies modelis nr. 4, ŠAM GEK 143738

Historicist fireplace-type stove in the catalogue of Nikolay Zubov's tile factory in Aleksandrija, 1888, model No. 4, ŠAM GEK 143738

galime teigti, kad Aleksandrijoje veikęs fabrikas gamino komplikuoto dekoru ir to laiko interjerų puošybos stilistiką atitikusius šildymo įrenginius. Nenuostabu, kad šio fabriko krosnių aptinkama visoje Lietuvos teritorijoje, jos puošė ne tik miestiečių būstus, vienuolynus¹⁶, bet ir dvarų rūmų interjerus¹⁷. Tiesa, aptinkami Zubovo fabriko ženklą turintys kokliai ar krosnių detalės didžia dalimi yra terakotiniai, kas leidžia spėti, kad užsakovai, pasirinkę šiuos modelius, visgi pirkę pigesnę terakotinį, o ne glazūruotą (vienspalvį ar spalvotą) variantą, kas, matant kataloge nurodytas kainas, jiems

16 Krosnių arba koklių su Zubovo fabriko spaudais rasta Šiauliuose, Vilniuje, Kaune, Kėdainiuose, Pakruojuje, Palėvenėje.

17 Iš archeologų ir restauratorių žinoma, kad Zubovo fabriko krosnys puošė Jašiūnų, Renavo dvaro rūmus ir ofcinas.

18 *Knygnešys, 1864–1904*, t. IV, sudarė Kazys Misius, Benjaminas Kaluškevičius (Punksas: Aušra, 2016): 184. Už nuorodą dėkoju dr. Skirmantei Smilingytei-Žeimieniui.

ПРЕЙСКУРАНТЪ	
Изготовлять и другие глазури издѣлать выдѣлываемыя на изразцовомъ заводу	
ШАВЕЛЬСКОЙ ЭКОНОМІИ	
ГРАФА ЗУБОВА	
Ковенской г. при г. ШАВЛИ, въ имѣн. Александрій.	
Изразцы ивадратели $9\frac{1}{2} \times 15\frac{1}{4}$ терра-	
котонные	0,4 к.
углы къ нимъ	0,8 „
Такіе же цѣбные глазуриные	0,7 „
углы къ нимъ	14 „
Такіе же бѣлые глазуриные	0,8 „
углы къ нимъ	16 „
ПРИМѢЧАНІЕ: Величина угловъ для ивадрательныхъ израз- цовъ полуторная.	

Изразцы $9\frac{3}{4} \times 7\frac{1}{2}$ терракотовые	10 к.
углы къ нимъ	10 „
Такіе же глазуриные цѣбные сортъ I	15 „
углы къ нимъ	15 „
„ глазуриные цѣбные сортъ II	12 „
углы къ нимъ	12 „
Такіе же глазуриные бѣлые сортъ I	16 „
углы къ нимъ	16 „
„ глазуриные бѣлые сортъ II	13 „
углы къ нимъ	13 „
ПРИМѢЧАНІЕ: Величина угловъ для изразцовъ $9\frac{3}{4} \times 7\frac{1}{2}$ оди- нотная.	
Изразцы $11'' \times 10$ бѣлые глазуриные Сортъ I	20 к.
углы къ нимъ	40 „
Такіе же сортъ II	15 „
углы къ нимъ	30 „
ПРИМѢЧАНІЕ: углы въ изразцахъ $11'' \times 10''$ полуторные.	
Рядъ карниза, фриза, гизмса и ауфонаца терракот- товые для квадратальныхъ печей считается каждый за одинъ рядъ изразцовъ. Болѣе изысканные за два ряда изразцовъ. Глазурированные считаются двойной противъ терракот- ковыхъ.	

Медальоны терракотовые отъ 1 до 5 руб. за штуку	
Медальоны глазурированные отъ 2 до 10 руб. за штуку	
Рѣшетка вентиляторная внизу печи терракотовая	1 р.
Рѣшетка вентиляторная внизу печи глазурированная	2 „
Старонѣмецкія печи	
Комплектъ терракотовый за печь	80 „
„ глазурированный (маюмникъ)	120 „
Отдѣльные части къ нимъ за изразецъ или его мѣсто (въ карнизъ гизмса и прочее) терракотовый	30 к.
тоже глазуриный	50 „
Угловые части считаются двойной	
Круглыя печи ренессансъ	
Комплектъ терракотовый	60 р.
„ глазурированный	100 „
За изразецъ или его мѣсто (въ корну- съ гизмса и проч.) терракотовый	30 к.
тоже глазурированные	50 „
Каминъ № 1 (барокъ) терракотовый	100 р.
тоже глазурированный	150 „
№ 2 терракотовый	40 „

тоже глазурированный	60 „
№ 3 терракотовый	30 „
тоже глазурированный	50 „
№ 4 терракотовый	100 „
тоже глазурированный	150 „
При заказѣ просить обозначить № выставленный наверху рисунка.	
Заводъ принимаетъ заказы по специальнымъ ри- сункамъ и моделямъ и изготовляетъ таковые самымъ изысканнымъ образомъ въ скоростъ вре- мени и по умѣреннымъ цѣнамъ. Заводъ содер- житъ искусныхъ печниковъ и принимаетъ на себя поставку печей. Цѣна проставленная въ преискурантѣ считается на заводъ съ до- ставкою на вокзалъ станціи Шавли Либав- ской ж. д.	
Укупорка и отправка по ж. д. производится за осо- бую очень низкую плату.	
Адресъ для писемъ: Г. Шавли Ковенской губ. Монтора Шавельской Экономіи Графа Зубова.	
Адресъ для телеграммъ: Шавли Экономіи.	

4 A–D. Gaminių kainyno lapai Nikolajaus Zubovo koklių fabriko Aleksandrijoje 1888 m. kataloge, ŠAM GEK 143738

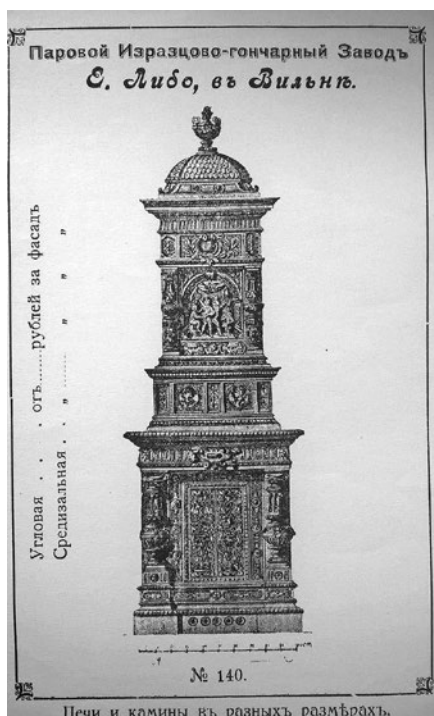
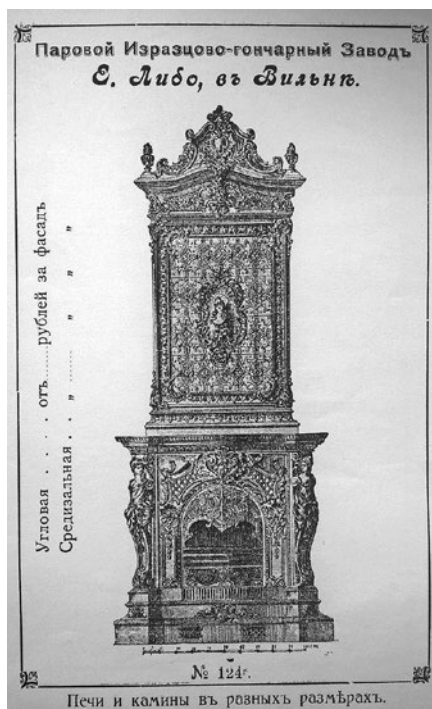
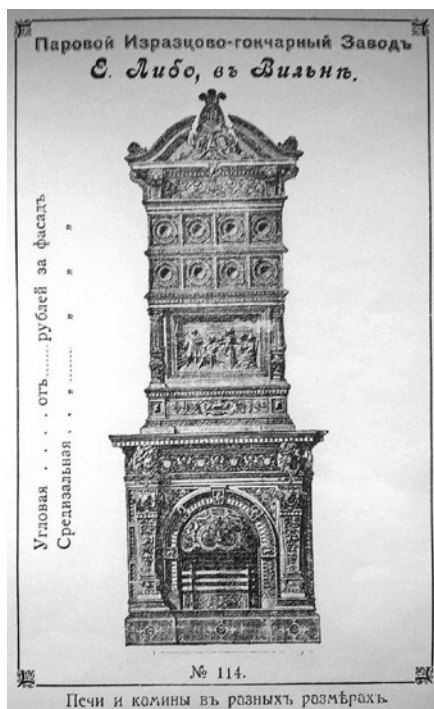
Pages with the price list of the products in the catalogue of Nikolay Zubov's tile factory in Aleksandrija, 1888, ŠAM GEK 143738

kainavo kone perpus pigiau [4 A–D il.]. Įdomus faktas, kad Zubovo fabriko graveriu, o tai reiškia prisidėjusiu prie komplikotos koklių ornamentikos kūrimo, dirbo knygnešys Aleksandras Ratkus. Apie tai jis rašė savo prisiminimuose¹⁸. Žvelgiant į kataloge deklaruojamą krosnių asortimentą, Zubovo fabriką galima priskirti prie itin greitai į madą reagavusių ir paklausius krosnių pirmavaizdžius kartojusių XIX a. paskutinio ketvirčio gamintojų.

Minėti Vilniaus fabriko katalogai atspindi kiek kitokį vaizdą krosnių pirmavaizdžių kartojimo aspektu. Ši įmonė, iš pradžių valdyta dviejų pirklių – Abelio Mereino ir Evelio Libo, gamybą modernizavo pačioje amžiaus pabaigoje, 1899 m. dalyvavo Vilniaus Žemės ūkio ir pramonės parodoje ir joje už eksponuotus gaminius laimėjo didįjį sidabro medalį¹⁹. 1910 m. po A. Mereino mirties fabriko savininku liko vienas E. Libo. Tuos įmonės valdymo pokyčius demonstruoja ir kelis kartus pakitęs produkcijos ženklinimas²⁰. Žinomi ir čia paminėti istoriniai faktai leidžia apytiksliai datuoti turimus fabriko katalogus. Abu jie įvardyti kaip *Vilniaus E. Libo koklių fabriko katalogai*, tai reiškia, kad išleisti ne anksčiau nei 1910 metais. Ankstyvesniajame jų pateikti jau minėti XIX a. 8 ir 9 deš. ypač madingi ir tuomet brangūs „Altdeutsch“ tipo istoristinio stiliaus modeliai [5 A–C il.], be to, dalis yra ir moderno (arba kitaip *Art Nouveau*) ornamentika papuoštų pavyzdžių [6 A, B il.]. Nepaisant to, kad kataloge vyravo jau ne vieną dešimtmetį gamintų krosnių pavyzdžiai, leidinio pradžioje įrašyta, kad fabrikas gamina „pagal naujausius užsieninius pavyzdžius“. Kaip matome, tas „naujumų“ deklaravimas buvo komercinis reveransas, svarbus masinant pirkėjus, norėjusius turėti tai, kas nauja ir madinga. Beje, Zubovo (1888) ir E. Libo (apie 1910) fabrikų kataloguose, kuriuos skyrė daugiau nei dvidešimt metų, demonstruota viena to paties modelio krosnis [7 A, B il.]. Tai liudija, kad gamintojai

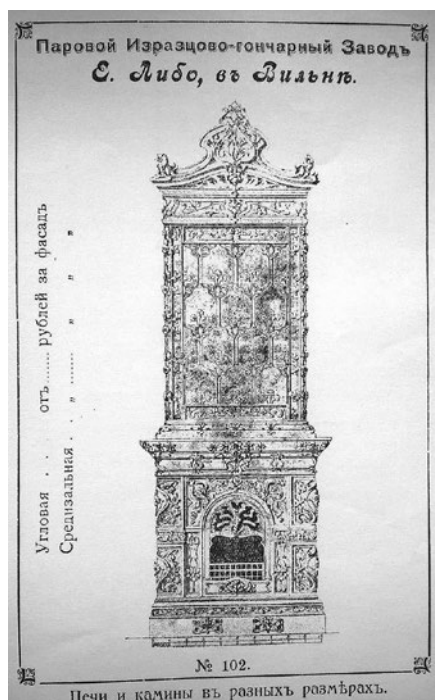
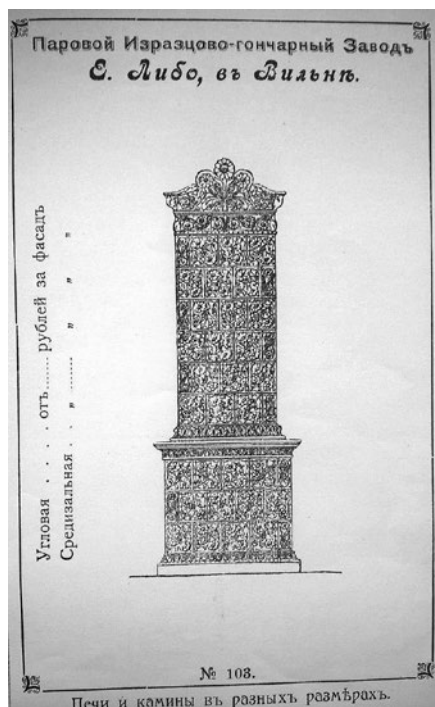
19 Šis apdovanojimas eksponuojamas abiejų katalogų viršeliuose. Ankstesniame leidinyje jis įkomponuotas pirmajame viršelio lape, o vėlesniame kataloge – galiniame. Tai rodo, kad, praėjus daugiau nei dešimtmėčiui po apdovanojimo gavimo, jis buvo svarbus fabriko produkcijos kokybei patvirtinti, bet nebebuvo toks aktualus masinant pirkėjus, todėl jo vieta leidinyje kardinaliai pakito.

20 Apie fabriko veiklą ir produkcijos ženklinimo kaitą plačiau rašyta: Klajumienė, *Vilniaus gyvenamųjų namų interjero dekorų elementai*, 409–440; Dalia Klajumienė, „Architectural Ceramics of Vilnius Homes: Local and Imported Industrial Products and their Attribution in the 19th – early 20th Century“, *Архитектурная керамика мира / Architectural Ceramics of the World 2* (Санкт Петербург, 2019): 46–87; Даля Клаюмене, „Особенности продукции и наследие вильнюсской кафельной фабрики Мерейно и Либо“, *Архитектурная керамика мира / Architectural Ceramics of the World 3* (Санкт Петербург, 2019): 42–57.

5 A–C. Istorizmo stiliaus židininės krosnys
Vilniaus E. Libo koklių fabriko kataloge, apie
1910

Historicist fireplace-type stoves in the catalogue of E. Libo's tile factory in Vilnius, ca. 1910

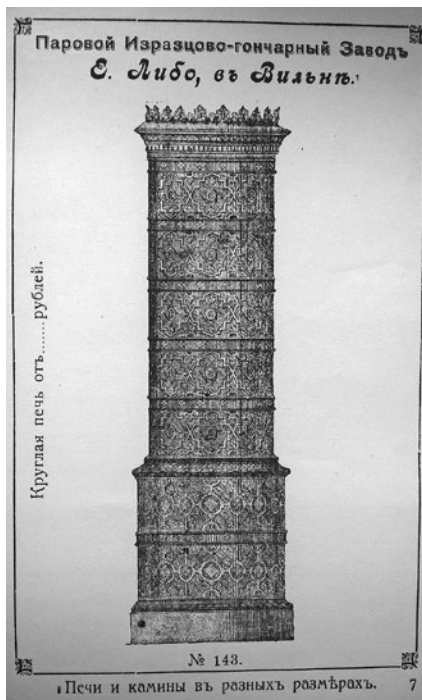
6 A–C. Moderno stiliaus krosnys ir židininės krosnys Vilniaus E. Libo koklių fabriko kataloge, apie 1910

Art nouveau stoves and fireplace-type stoves in the catalogue of E. Libo's tile factory in Vilnius, ca. 1910

7 A. Apvalios ornamentuotos koklių krosnies modelis nr. 5 Nikolajaus Zubovo koklių fabriko Aleksandrijoje 1888 m. kataloge, ŠAM GEK 143738

Model No. 5 of a round ornamented tile stove in the catalogue of Nikolay Zubov's tile factory in Aleksandrija, 1888, ŠAM GEK 143738

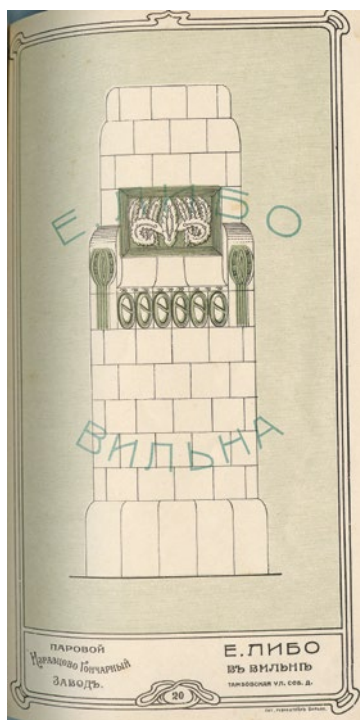
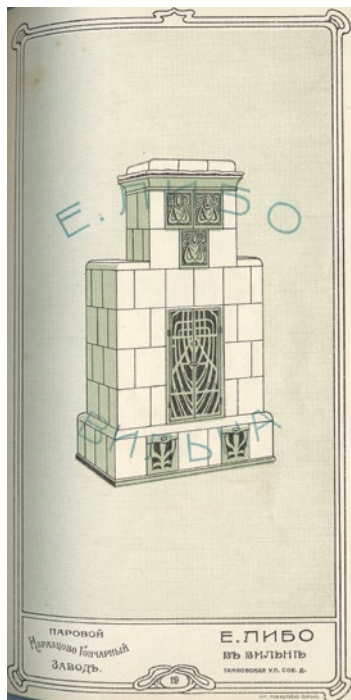
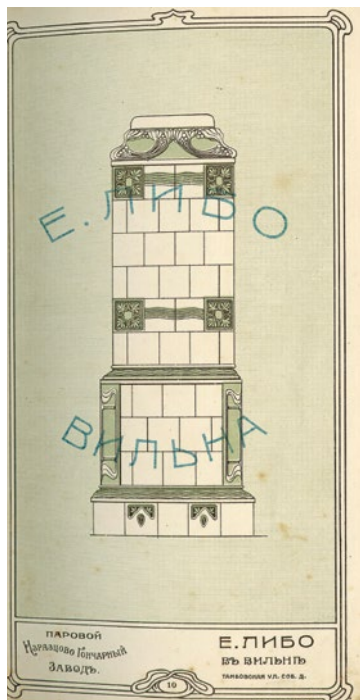

7 B. Apvalios ornamentuotos koklių krosnies modelis nr. 143 Vilniaus E. Libo koklių fabriko kataloge, apie 1910

Model No. 143 of a round ornamented tile stove in the catalogue of E. Libo's tile factory in Vilnius, ca. 1910

galėjo kopijuoti tiesiai iš pirmavaizdžio, t. y. iš Vokietijos fabrikų katalogų, be to, pavyzdžiais galėjo būti ir artimesnių, bet anksčiau modelius įsisavinusių ir pirkėjams siūliusių fabrikų katalogai ar netgi patys gaminiai. Yra žinoma pavyzdžių, kai pajėgesnių fabrikų savininkai įmonės klestėjimo metu, norėdami plėsti gamybą, kviesdavosi patyrusius darbininkus iš kitų įmonių ar miestų²¹, o tai reiškia, kad darbuotojų, idėjų ar technologinių žinių cirkuliacija vyko ganėtinai intensyviai.

21 Apie tai šio straipsnio autorės rašyta: Dalia Klajumienė, „Koklių pasiūla ir gamintojai Klaipėdos krašte XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje“, *Archaeologia Urbana I*, sudarė Raimonda Nabažaitė (Klaipėdos universitetas, 2022): 55; Dalia Klajumienė, „Historical Data about Tile Manufacturers in the Northern Part of East Prussia in the 19th – mid-20th century“, in „Architektūrinė keramika: apdailos medžiagos, funkcinė įranga, meno kūriniai“, sudarė Dalia Klajumienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 105 (2022): 93.

8 A–C. Moderno stiliaus krosnių ir židinių modelių pavyzdžiai Vilniaus E. Libo koklių fabriko kataloge, apie XX a. 2 deš. pab., TIM GEK 41008

Examples of art nouveau stoves and fireplace-type stoves in the catalogue of E. Libo's tile factory in Vilnius, late 1910s, TIM GEK 41008

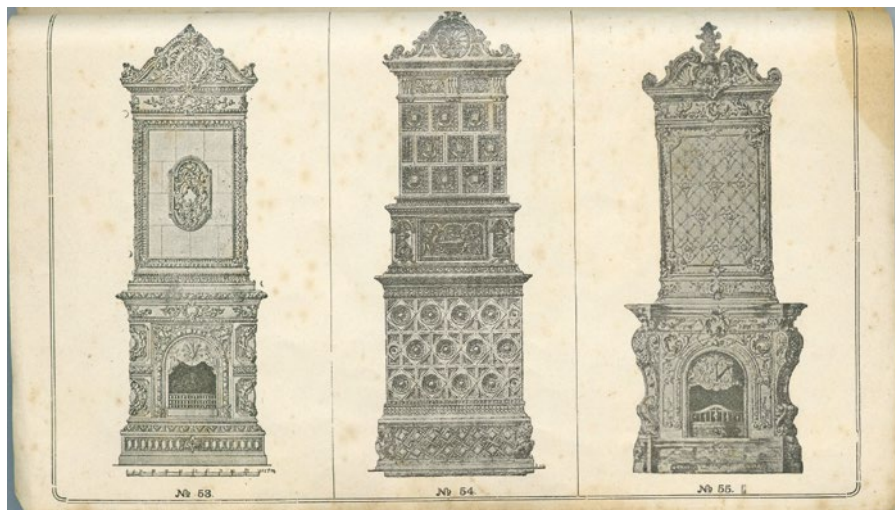
Čia reikia dar kartą priminti, kad skirtingai nuo Zubovo fabriko katalogo, kurio viršelyje stambiu šriftu įrašyta leidimo data, E. Libo įmonės reklaminis leidinys datos neturi. Ilgametis architektūrinės keramikos tyrinėtojas iš Belgijos Mario Baeckas straipsnyje, pristatančiame grindų plytelių katalogus, pateikė vertingą įžvalgą, kad pramonės įmonių prekybos katalogai dažnai išeidavo be datos. Autorius šią mintį grindžia peržiūrėjęs 1840–1940 m. leistų daugiau nei 600 katalogų kolekciją iš viso pasaulio. M. Baeckas teigia, kad data ant tokio pobūdžio spaudinių nedėta dėl to, kad juose pateikti produkcijos pavyzdžiai neatrodytų pasenę (išėję iš mados) ir visada galėtų būti pristatomi kaip naujausi ir madingiausi²². Tą mes matome ir E. Libo fabriko reklaminių leidinių pavyzdžiu.

Be datos ir antrasis E. Libo fabriko katalogas, tačiau jo vėlesnę laidą (manytina, apie XX a. 2 deš. pab.) galime nuspėti dėl pasikeitusio moderno ir istoristinių modelių santykio bei išeksponavimo leidinyje būdo. Moderno stiliaus modeliai eksponuojami pirmi, spalvoti, išdėstyti po vieną atskirame lape. Be to, jie signuoti įrašais su fabriko savininko pavarde ir miesto, kuriame veikė įmonė, ženklų [8 A–C il.]. Galima net nedrąsiai teigti, kad pastarieji krosnių ir židinių modeliai galėjo būti sukurti pačiame fabrike ir registruoti kaip jo „išradimai“²³. Tuo tarpu istoristiniai modeliai tokių išskirtinių fabriko ženklų tame pačiame kataloge neturi ir eksponuojami nespelvoti, grupuojant lape po tris, tarsi parodant, kad jie vis dar gaminami, bet nėra fabriko prioritetinės produkcijos sąrašė, todėl greičiausiai pardavinėti norintiems pirkti žymiai pigiau²⁴ [9 il.]. Be to, ankstesniame kataloge istoristinių modelių numeriai sutapo su Vokietijos fabrikuose fiksuotais numeriais, kas rodytų, kad sekimas pirmavaizdžiais buvo aktualus patikinant pirkėjus, jog E. Libo fabriko produkcija – tai „madingų“ užsieninių modelių kopijos, o praėjus didesniai laiko tarpui, iš mados išėję modeliai numeruoti tiesiog laikantis chronologinės modelių išdėstymo kataloge tvarkos. Nuo 1 iki 31 lapuose numeruojami naujieji modeliai, po jų pristatomos metalinės krosnių ir židinių detalės, o senieji modeliai turi 36–58 numerius. Po jų

22 Mario Baeck, „Tiled Interiors on Paper. Trade Catalogues as a Key Source to Understand the Use of Floor and Wall Tiles in European Interiors“, in „Architektūrinė keramika“, 18–49.

23 Visgi kol neturime tų modelių įregistravimo dokumentų, šią prielaidą traktuojame kaip hipotetinę.

24 Nors, kita vertus, XX a. 3 deš. garsią Vokietijos koklių fabrikų savininkų (pvz., Richardo Blumenfeldo) pasisakymai rodo, kad ir tuomet istoristinės stiliškos krosnių pagaminimas pramonininkams kainavo ganėtinai daug. Plačiau apie tai: *Märkische Ton-Kunst*, 110.

9. Vilniaus E. Libo koklių fabriko katalogo lapas su istorizmo stiliaus krosnių ir židinių krosnių pavyzdžiais, apie XX a. 2 deš. pab., TIM GEK 41008

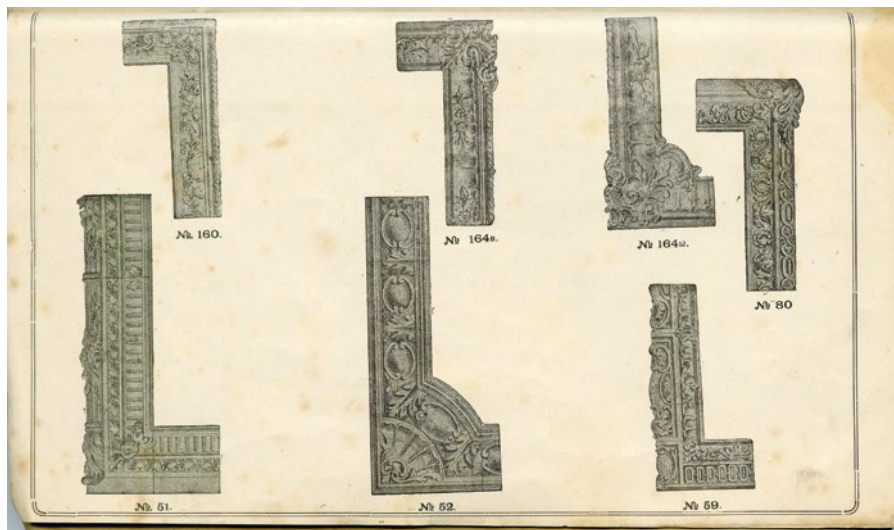
Page of the catalogue of E. Libo's tile factory in Vilnius with examples of historicist and fireplace-type stoves, late 1910s, TIM GEK 41008

dar viename lape pateikiamos istoristinių modelių apvadų detalės, kurios derintos prie baltų glazūruotų ar terakotinių koklių krosnių, siekiant joms suteikti subtiliai puošnesnio istoristinio charakterio [10 il.].

Vilniaus fabriko atveju neturime rašytinių patvirtinimų apie mažiau paklausios stilistiškai pasenusios produkcijos atpiginimą (aptartame antrajame kataloge nėra produkcijos kainyno), tačiau tokių patvirtinimų esama iš Klaipėdos tarpukario spaudos. Žinoma, kad vadinamąsias „Altdeutsch“ stiliaus krosnis nebrangiai pardavinėta klaipėdiečiams dar ir XX a. 3 ir 4 dešimtmečiais²⁵. Tai rodo, kad išlikusių interjeruose krosnių stilistika ir kataloge pateikti vieno ar kito stiliaus pavyzdžiai nėra tikslu nuoroda apie faktinių krosnies ar židinio pagaminimo laiką. Kaip matome, paklausūs modeliai gaminti tikrai ilgą laiką, o fabrikui gerai įvaldžius kurio nors modelio gamybos technologiją, net ir jam išėjus iš mados, gamyba nenutrūkdavo tol, kol netapdavo visiškai nuostolinga. Be to, reikia turėti omenyje, kad gerai išsilaikiusių krosnių kokliai XIX a. ir XX a. pirmoje pusėje tapdavo (ir iki

25 Tarpukario skelbimai apie nebrangiai parduodamas „Altdeutsch“ stiliaus krosnis Klaipėdoje; *Memeler Dampfboot*, nr. 206 (1922); nr. 71 (1930); nr. 187 (1937).

Apie tai šio straipsnio autorė rašė straipsnyje, pristatančiame koklių pasiūlą Klaipėdos krašto gyventojams: Klajumienė, „Koklių pasiūla ir gamintojai Klaipėdos krašte“, 37–71.

10. Vilniaus E. Libo koklių fabriko katalogo lapas su istorizmo stiliaus ornamentiniais krosnių ir židinių apvadais, apie XX a. 2 deš. pab., TIM GEK 41008

Page of the catalogue of E. Libo's tile factory in Vilnius with historicist ornamental surrounds of stoves and fireplaces, late 1910s, TIM GEK 41008

šiول tampa) antrinio ar net tretinio panaudojimo produktu. Tą reikia turėti omenyje, kai siekiama nustatyti krosnies ar židinio sukūrimo laiką, nes ne visada pastato istorijos faktai sutampa su jo deko-ro ir įrangos elementų istorijos faktais.

Pratęsiant krosnių ir židinių modelių sukūrimą Vokietijos fabrikuose ir tų modelių masinės gamybos įdiegimą kitų kraštų įmonėse praėjus vos keleriems metams po „išradimo“ užfiksavimo temą, norisi pateikti labai įdomią tokio atvejo iliustraciją. Ji mums aktuali keliais aspektais: pirma, ji susijusi su garsių savo laiko meistrų meninėmis inspiracijomis ir jų realizavimu pramoniniame gaminyje, antra, Vilniuje, buvusiuose Vileišių rūmuose, mes turime tokio gaminio pavyzdį.

Sankt Peterburgo istorijos muziejaus darbuotojai 2012 m. išleido albumą-katalogą *Peterburgo modernas*, kuriame pristatė muziejuje saugomus modernio stiliaus eksponatus²⁶. Tame leidinyje trumpai buvo anonsuota

26 *Петербургский модерн из собрания Государственного музея истории Санкт-Петербурга*, sudarė М. А. Макогонова, red. Ю. Б. Демиденко ir М. А. Макогоновой (Санкт-Петербург: Государственный музей истории Санкт-Петербурга, 2012).

apie Suomijos „Abo“ koklių fabriko žaliai glazūruotą židinį²⁷ ir pateikta duomenų atributuojuant jo modelio kūrėją vokiečių meistrą Karlą Meyerį. Atribuciją atliko muziejininkė Marija Makogonova remdamasi 1902 m. straipsniais, publikuotais Miunchene leistuose žurnaluose *Die Kunst* ir *Decorative Kunst*, kuriuose pateikti tos krosnies autoriniai piešiniai²⁸. Po keletrių metų M. Makogonova atribucijos tyrimą praplėtė ir publikavo išsamesnį straipsnį apie Suomijos fabriką „Abo“ ir „Rakkolanjoki“ modernio stiliaus krosnių modelių autorius²⁹. Apie „Abo“ fabriko krosnių modelių autorystę rašė ir Meninės architektūrinės keramikos muziejaus „Keramarks“ (rus. Керамаркс) Sankt Peterburge įkūrėjai ir bendradarbiai Andrejus Rodenkovas bei Konstantinas Licholatas³⁰. Mums tuose tyrimuose aktualiausia žinutė apie K. Meyerį, vadinamojo „žaliojo židinio“ pirmavaizdžio autorių. Iš minėtų publikacijų paaiškėjo, kad šis modelis sukurtas Bavarijos amatų muziejuje Niurnberge, kur nuo 1901 iki 1913 metų vyko meistriškumo kursai, kuriuos organizavo muziejaus direktorius Teodoras von Krameris, siekdamas suteikti taikomąja daile užsiimantiems menininkams ar fabrikų meistrams, kūrusiems naujų gaminių modelius, ypač gyvenusiems toliau nuo didžiųjų kultūros centrų, žinių apie modernios to laiko dailės principus. Be to, jis norėjo, kad naujuoju stiliumi sukurti gaminiai būtų komerciškai sėkmingi, t. y. būtų diegiami į gamybą ir garsėtų paklausumu. Siekdamas tikslo, Krameris kvietėsi meistriškumo kursams vadovauti garsiausius to meto naujojo stiliaus atstovus, pirmaisiais metais tai daryti sutiko architektas, dailininkas ir dizaineris Peteris Behrensas (1868–1940)³¹. 1901–1902 m. kursuose dalyvavo J. F. P. Hausleiterio meninės keramikos ir krosnių fabriko (*Kunsttöpferei und Ofenfabrik „J. K. P. Hausleiter“*) meistras Karlas Meyeris

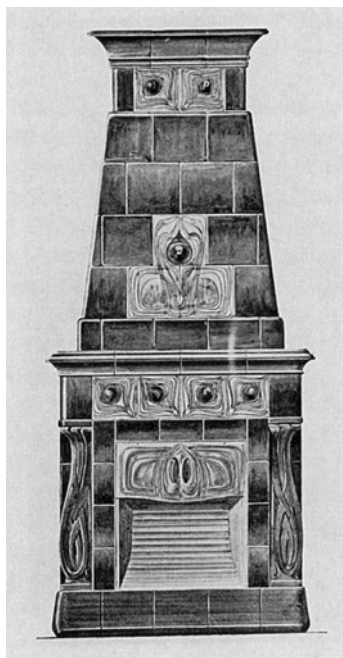
27 Tiesa, vienoje Sankt Peterburgo tyrėjų publikacijoje šis gaminys vadinamas krosnimi, kitose – židiniu, bet visur kalba eina apie tą patį žaliai glazūruotą koklių šildymo įrenginį, kurį nuo 1903 m. pradėjo gaminti Suomijos „Abo“ fabrikas.

28 Мария Макогонова, „Эскиз изразцовой печи К. Майера из журнала «Die Kunst» за 1902 год“, in *Петербургский модерн*, 42.

29 Мария Макогонова, „Интернациональный дизайн. Об авторстве изразцовых печей финских заводов «Або» и «Ракколанйоки» эпохи модерна из собрания ГМИ СПб“, *Труды Государственного музея истории Санкт-Петербурга*, leid 24, *Исследования и материалы* (Санкт-Петербург, 2014): 63–71.

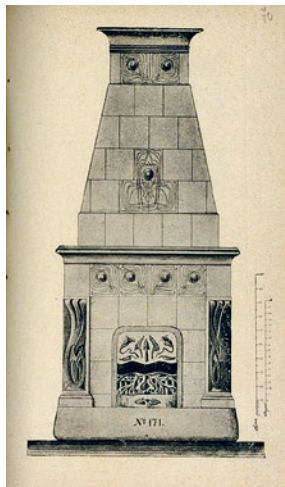
30 А. И. Роденков ir К. В. Лихолат, „Об истории печного дизайна гончарного завода «Або» и атрибуции его изделий“, *Архитектурная керамика мира / Architectural Ceramics of the World 3* (Санкт Петербург, 2019): 89–98.

31 Apie tai plačiau: Claus Pese, *Jugendstil aus Nürnberg: Kunst, Handwerk, Industriekultur* (Stuttgart: Arnoldsche Art Publishers, 2007), 22–31.

11. Karlo Meyerio židinio eskizas, 1902, Niurbergas, in Claus Pese, *Jugendstil aus Nürnberg: Kunst, Handwerk, Industriekultur* (Stuttgart: Arnoldsche Art Publischers, 2007), 79

Sketch of Karl Meyer's fireplace, 1902, Nuremberg. Pese, Claus, *Jugendstil aus Nürnberg: Kunst, Handwerk, Industriekultur* (Stuttgart: Arnoldsche Art Publischers, 2007), 79

12. Židinio modelis nr. 171 „Abo“ fabriko 1906 m. kataloge, in *Åbo Kakelfabris aktiebolag. Priskurant* (Kakelugnar, 1906)

Fireplace model No. 171 in the catalogue of Abo factory, 1906. In *Åbo Kakelfabris aktiebolag. Priskurant* (Kakelugnar, 1906)

(Maieris), parengęs penkių vazų, židinio ir krosnies eskizus [11 il.], kuriuos realizavo gamindamas modelius ir bandomuosius gaminių variantus, nes tai įėjo į kursų programą, kurioje buvo numatyta, kad kursų dalyviai parengtus bandomuosius gaminius eksponuotų Bavarijos amatų muziejuje. Šios parodos, kaip paaiškėjo iš to meto spaudos, buvo gausiai lankomos ir aptarinėjamos, didžiujantis, kad tokio lygio renginiai vyksta Niurberge, o ne Miunchene³². Nėra aišku, kokiomis sąlygomis minėtų kursų dalyviai galėjo siūlyti savo sukurtus modelius diegti į gamybą. Ar pirmumo teisę turėjo tie fabrikai, kurie leido savo meistrams tobulintis Bavarijos amatų muziejaus kursuose,

32 Apie tai plačiau: Макогонова, „Интернациональный дизайн“, 67.

o gal meistrai turėjo visišką laisvę perduoti modelį visiems panorėjusiems? Tačiau žinoma, kad eksponuotas K. Meyerio žaliojo židinio modelis padarė didelį įspūdį 1902 m. parodos žiūrovams ir buvo paliktas muziejuje, kur saugotas iki Antrojo pasaulinio karo. Visgi nėra duomenų, kad tą židinio modelį į masinę gamybą būtų įdiegęs Hausleiterio meninės keramikos ir krosnių fabrikas, kuriame dirbo minėtas K. Meyris. Rusų tyrinėtojai spėja, kad Niurnbergo muziejaus meistriškumo kursų parodose galėjo lankytis įvairių fabriku atstovai ir pirkti ar kitaip įsigyti jiems patikusius modelius. M. Makogonovas teigimu, žaliojo židinio modelio pavyzdį pastebėjo ir „nusikopijavo“ Suomijos koklių fabrikas „Abo“ ir labai greitai, jau nuo 1903 m., pastarasis modelis, turėjęs 171 numerį, demonstruotas įmonės kataloguose³³ [12 il.]. Tai, kad Rusijos imperijos teritorijoje šis židinio modelis buvo paklausus, rodo ne vienas išlikęs egzempliorius tiek Sankt Peterburge, kur „Abo“ fabrikas turėjo savo prekyvietę, tiek ir kitose Imperijos vietose. Mums, kaip buvo minėta, šis atvejis yra svarbus tuo, kad žaliasis židinytis iki dabar puošia vieną iš buvusių Vileišio rūmų patalpų [13 il.]. Remiantis „Abo“ fabriko katalogo pavyzdžiais, pastate esantis židinytis su vadinamuoju „povo akies“ dekoru fasadinėje dalyje atributuotas būtent šiam gamintojui³⁴. Tenka tik apgailestauti, kad koklių su fabriko ženklu pamatyti ir minėtą atribuciją patvirtinti galimybės kol kas neturėta. Nepaisant to, svarbu žinoti, kad židinio modelio kūrėjas yra vokiečių meistras K. Meyeris ir kad šis modelis kurtas vadovaujant vienam garsiausių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios naujojo meno stiliaus apologetui P. Behrensui. Tai bet kuriuo atveju kelia tiek pirmavaizdžio, tiek ir tiražuotų gaminių meninę ir istorinę vertę.

Pastarosios įžvalgos parodo, kad kataloguose ar kitur, pavyzdžiui, spaudoje, skelbti koklių ir židinių pavyzdžiai mums gali paliudyti, kokius modelius fabrikai gamino, bet tikrai nepatvirtina, kad jie buvo tų modelių kūrėjai. Koklinių krosnių atveju „naujų išradimų“ registracijų reikia ieškoti XIX a. – XX a. pirmos pusės valstybinių Prekybos ir pramonės institucijų dokumentuose, o tai yra didelis, ne vienerių metų tyrimo reikalaujantis darbas. Kalbant apie Lietuvoje veikusių koklių fabrikus, XIX a. – XX a. pradžios tokio tipo duomenys kol kas nėra nustatyti. Yra išaiškinti tik keli tokių registracijų paliudijimai iš XX a. 3–4 deš., itin svarbu, kad jie patvirtina

33 Ibid., 67–68.

34 Apie tai rašyta: Klajumienė, *Vilniaus gyvenamųjų namų interjero dekorų elementai*, 490–493.

13. Žaliasis židinys buv. Vileišių rūmuose,
Dalia Klajumienės nuotrauka, 2011

Green fireplace in the former Vileišiai Palace,
photo by Dalia Klajumienė, 2011

apie Lietuvos Respublikos krosnių pramonės išradimus. Juos identifikuoti padėjo atlikta Lietuvos Respublikos pramonės įmonių 1928–1940 m. patentų registracija, kuri parodė, kad iš 1022 tokių dokumentų kol kas tik 2 yra susiję su krosnių tema. Vienas koklinės krosnies patentas (nr. 232) 1929 m. buvo užregistruotas Klaipėdoje dirbusio krosnininko Hermanno Luschnatho³⁵ vardu ir paskelbtas 1930 m. leidinio *Vyriausybės žinios* nr. 110, kitas (nr. 786) 1937 m. rugsėjo 11 d. išduotas kauniečiui Domininkui Žemčevičiui už šildomąją krosnį ir paskelbtas *Vyriausybės žinių* nr. 498³⁶. Tačiau kol kas žinome tik pačius faktus, bet neturime patentuotų krosnių modelių pavyzdžių, todėl dar negalime pasakyti, kiek tie modeliai plačiai paplito ir kiek ilgai buvo tiražuoti. Be to, renkant medžiagą apie koklių ženklimą, buvo aptiktas koklio pavyzdys, kuris patvirtina, kad tarpukariu jis buvo

35 Daugiau apie šį meistrą ir jo įmonę rašyta: Klajumienė, „Koklių pasiūla ir gamintojai Klaipėdos krašte, 44–46.

36 *Pramonės paveldo objektai Lietuvoje. Bibliografija*, sudarė M. Brantienė, J. Saržickienė ir I. Riškienė (Vilnius: Valstybinis patentų biuras, Lietuvos technikos biblioteka, 2010), 101, 109, žiūrėta 2019 m. rugsėjo 9 d., www.yumpu.com/lt/document/read/27064431/pramonas-paveldo-objektai-lietuvoje-lietuvos-technikos-biblioteka.

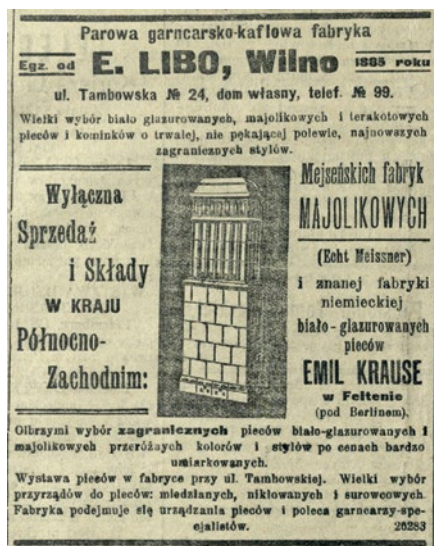
14 A, B. Patentuoto koklio aversas ir reversas, Lietuvos Respublika, tarpukaris, iš privačios kolekcijos

Recto and verso of a patented tile, Republic of Lithuania, interwar period. From a private collection

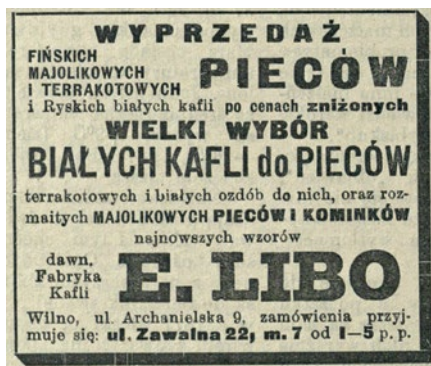
registruotas kaip „išradimas“ Prekybos ir pramonės departamente [14 A, B il.]. Kadangi nepavyko apie šią registraciją gauti daugiau informacijos, negalime žinoti, ar tai paties koklio naujos originalios ornamentikos, o gal ir visos krosnies naujo modelio įregistravimas.

Pabaigoje reikia atkreipti dėmesį į dar vieną pramoninės gamybos aspektą, kuris neretai apsunkina ne tik pirmavaizdžio kūrėjo, bet ir fabriko, kuriame tiražutas gaminy, atributavimą. Vienos rūšies pramoniniai gaminiai tam tikru metu buvo standartizuoti, jų gamybai pritaikytos panašaus tipo mašinos, todėl fabrikai galėjo specializuotis tiek viso gaminio, tiek atskirų vieno gaminio dalių gamyboje. Pavyzdžiui, jau minėtame apie 1910 m. išleistame Vilniaus E. Libo fabriko kataloge nurodyta, kad kokliai gaminti laikantis Berlyno, Varšuvos, Maskvos ir Peterburgo formatų. Tai reiškė, kad jau nebuvo būtinybės visą gaminį komplektuoti iš viename fabrike pagamintų koklių ir ornamentinių detalių. Standartizavus gamybą, pirkėjams atsirado galimybė galutinį krosnies pavidalą susikomplektuoti savo nuožiūra atsižvelgiant tiek į interjerą, kuriam šis funkcinis įrenginys

15. Vilniaus E. Libo koklių fabriko ir prekybos vietės 1913 m. reklaminis skelbimas, *Kurier Litewski* 130 (1913)

Commercial poster of E. Libo's tile factory and outlet in Vilnius, 1913, *Kurier Litewski* 130 (1913)

16. Skelbimas apie įvairių fabriko krosnių ir koklių išpardavimą buvusioje E. Libo fabriko prekybos vietoje, *Dziennik wileński* 189 (1924)

Advertisement about the sales of stoves and tiles of various factories in the former outlet of E. Libo's tile factory, *Dziennik wileński* 189 (1924)

buvo pritaikomas, tiek į finansines galimybes. Dėl tos priežasties net ir fabriko firminėse prekyvietėse, be paties fabriko, pardavinėta ir kitų gamintojų produkcija. Jau ne kartą minėtas E. Libo fabrikas kartkartėmis skelbė turintis parduoti ne tik savo gaminius, bet ir laikantis užsienio gamintojų prekių sandėlius ar išparduodantis užsienio fabriko krosnis ir jų dalis³⁷ [15, 16 il.]. Esant didelei konkurencijai, buvo siekiama pirkėją skatinti ne tik gaminio išvaizda ar kaina, bet taip pat jam iš dalies suteikti laisvės pojūtį leidžiant pačiam susikomplektuoti galutinį gaminio pavidalą. Siūlymas pirkėjui pačiam surinkti iš skirtingų dalių norimą modelį leido jam pasijusti galutinio gaminio rezultato kūrėju. Reikia atkreipti dėmesį, kad vartotojo įtraukimas į interjero dekorą dalių pasirinkimą buvo normali visoje Europoje egzistavusi praktika ir XX a. pradžioje buvo skatinama bei aptarinėjama specializuotose interjero dekorui skirtuose leidiniuose³⁸. Visgi ši pirkėjams suteikta

37 E. Libo koklių fabriko ir prekybos vietės 1913 m. reklaminis skelbimas; *Kurier Litewski* 130 (1913); Skelbimas apie įvairių fabriko krosnių ir koklių išpardavimą buvusioje E. Libo fabriko prekybos vietoje; *Dziennik wileński* 189 (1924).

komplektacijos iš įvairių tiražuotų dalių galimybė tyrėjams palieka dar mažiau instrumentų, atributuojuant galutinio gaminio ne tik pirmavaizdžio autorius, bet ir atskirų dalių gamintoją. Daugeliu atvejų tiksli atribucija galima tik suradus gamintojo ženklą. Tačiau tai jau kito tyrimo tema.

Išvados

Kaip parodė tyrimas, Vokietijoje, kuri XIX a. – XX a. pirmoje pusėje diktavo koklinių krosnių madas, pramoniniu būdu gaminamų koklinių krosnių pirmavaizdžius dažniausiai kūrė žinomi architektai ir skulptoriai, kurių pavardės fiksuotos fabrikų dokumentuose, ir šiandien nemažai jų yra žinoma. Vokietija, kur pramoninis perversmas prasidėjo pačioje XIX a. pradžioje, garsėjo ir tuo, kad gaminio pirmavaizdžio kokybė buvo suinteresuotos valstybinės įstaigos, XIX a. pirmoje pusėje leidusios įvairius pramoninės produkcijos pirmavaizdžių albumus, kuriems iliustruoti kviesdavosi garsiausius to meto menininkus. Svarbų vaidmenį pramoninių dirbinių kokybei kelti vaidino ir XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje įvairių kultūros veikėjų rengti meistriškumo kursai bei parodos, kuriose eksponuoti gaminiai būdavo įdiegiami ne tik į Vokietijos, bet ir kitų kraštų fabrikų gamybą.

Kiek kitaip pirmavaizdžio tiražuotam gaminiui problema buvo sprendžiama ten, kur pramonė buvo menkliau išsivystyta. Prie tokių šalių priskirtina ir Rusijos imperija. Čia, pagal šalies įstatymus, naujų gaminių, tarp jų ir koklinių krosnių, modeliai buvo registruojami valstybinėse prekybą ir pramonę reglamentavusiose įstaigose kaip išradimai, tačiau pirmavaizdžių kūrėjai išskirtines teises į juos turėjo tik itin trumpą laiką – nuo vienerių iki trejų metų. Be to, pirmavaizdžio savininku, pagal Rusijos įstatymus, buvo laikomas fabriko savininkas, o ne gaminio modelį sukūręs meistras. Dėl to mes praktiškai nežinome šio regiono modelių kūrėjų pavardžių. Kita vertus, kaip rodo tyrimas, bent jau Lietuvos teritorijoje veikę fabrikai net nesistengė tų naujų modelių kurti, bet didžiavosi gaminantys pagal naujausius užsienio pavyzdžius, nors „naujumas“ galėjo reikšti nuo kelių iki kelių dešimčių metų laikotarpį nuo pavyzdinio modelio sukūrimo.

Gauta — 2022 09 21

Publikuoti šaltiniai

- Åbo Kakelfabris aktiebolag. Priskurant. Kakelugnar*, 1906.
- Das Interieur, Wiener Monatshefte für Angewandte Kunst*, 1902.
- E. Libo koklių fabrikas ir prekyvietės 1913 m. reklaminis skelbimas. *Kurier Litewski* 130 (1913).
- Skelbimas apie įvairių fabriko krosnių ir koklių išpardavimą buvusioje E. Libo fabriko prekyvietėje. *Dziennik wileński* 189 (1924).
- Skelbimai apie parduodamas „Altdeutsch“ stiliaus krosnis Klaipėdoje. *Memeler Dampfboot* 206 (1922); 71 (1930); 187 (1937).
- Альбомъ белоглазурованныхъ, терракотовыхъ, маіоликовыхъ и позолоченныхъ печей и каминовъ парового изразцово-гончарнаго завода Е. Либо въ Вильне. Вильна: Скоропечатня Д. Яловнера и И. Минкера [s. a.].
- Кодекс Промышленника. Сборник узаконий, распоряжений и разъяснений относящихся к Фабричной промышленности в губ. Царства Польскаго. Составили И. Я. Литтауэр и И. Лянгс / *Kodeks Przemysłowca. Zbiór przepisów, rozporządzeń i wyjaśnień dotyczących przemysłu fabrycznego w губ. Królestwa Polskiego*. Ułożyli Jan Jakób Litaer i Józef Lange. Warszawa: Druk tow. S. Orgelbranda synów, 1899.
- Паровой изразцово-гончарный заводъ Е. Либо [Каталог]. Вильна [s. a.].
- Прейскурант изразцам и другим глиняным изделиям, выделяваемым на изразцовом заводе Шавельской экономии графа Зубова Ковенской губернии при городе Шавли в имении Александрии. 1888.
- Свод законов Российской империи издания 1857 года. Т. XI, ч. 2, Уставы кредитный, торговый, о фабричной и заводской и устав ремесленный. Санктпетербург, 1857.

Устав о промышленности фабричной и заводской, издание 1879. Санктпетербург, 1879.

Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный: (Свод законов, том XI, ч. 2): дополнены и заменены по продолжениям 1863, 1864, 1868 и 1869 годовъ. С-Петербург, 1869.

Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный. (Свод законов, том XI, часть 2). Дополнены и изменены по продолжениям 1863, 1864, 1868 и 1869 гг. С-Петербург, 1870.

Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный. (Свод законов, том XI, часть 2). Дополнены и изменены по продолжениям 1863, 1864, 1868, 1869 и 1871 гг. С-Петербург, 1872.

Literatūra

- Baeck, Mario. „Tiled Interiors on Paper. Trade Catalogues as a Key Source to Understand the Use of Floor and Wall Tiles in European Interiors“. In „Architektūrinė keramika: apdailos medžiagos, funkcinė įranga, meno kūriniai“. Sudarė Dalia Klajumienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 105 (2022): 18–49.
- Forty, Adrian. *Objects of Desire. Design and Society Since 1750*. Thames and Hudson, 1986. Second edition – 1995.
- Klajumienė, Dalia. „Architectural Ceramics of Vilnius Homes: Local and Imported Industrial Products and their Attribution in the 19th – early 20th Century“. *Архитектурная керамика мира / Architectural Ceramics of the World 2*. Санкт Петербург (2019): 46–87.
- . „Historical Data about Tile Manufacturers in the Northern Part of East Prussia in the 19th – mid-20th century“. In „Architektūrinė keramika: apdailos medžiagos, funk-

- cinė įranga, meno kūriniai“. Sudarė Dalia Klajumienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 105 (2022): 73–123.
- . „Koklių pasiūla ir gamintojai Klaipėdos krašte XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje“. *Archaeologia Urbana* I. Sudarė Raimonda Nabažaitė. Klaipėdos universitetas (2022): 37–71.
- . *Vilniaus gyvenamųjų namų interjero dekor elementai: nuo klasicizmo iki modernio*. Vilnius: VDA leidykla, 2015.
- Knygnešys, 1864–1904. T. IV. Sudarė Kazys Mišius, Benjaminas Kaluškevičius. Punkskas: Aušra, 2016.
- Märkische Ton-Kunst. Veltener ofenfabriken. Ein Beitrag zur kulturgeschichte des heizens*. Hrsg. Monika Dittmar. Berlin: Deutsches Historisches Museum, 1992.
- Pese, Claus. *Jugendstil aus Nürnberg: Kunst, Handwerk, Industriekultur*. Stuttgart: Arnoldsche Art Publishers, 2007.
- Pramonės paveldo objektai Lietuvoje. Bibliografija*. Sudarė: M. Brantienė, J. Saržickienė ir I. Riškienė. Vilnius: Valstybinis patentų biuras, Lietuvos technikos biblioteka, 2010: 101, 109. Žiūrėta 2019 m. rugsėjo 9 d. www.yumpu.com/lt/document/read/27064431/pramonas-paveldo-objektai-lietuvoje-lietuvos-technikos-biblioteka.
- Soiri-Snellman, Helena. *Turun kaakelin kakluunit. Turun kaakelitehtaan uunimallit vuosina 1874–1954*. [Turku]: Turun maakuntamuseo, 2003.
- Клаюмене, Далья. „Особенности продукции и наследие вильнюсской кафельной фабрики Мереино и Либо“. *Архитектурная керамика мира / Architectural Ceramics of the World* 3 (2019): 42–57.
- Макогонова, Мария. „Интернациональный дизайн. Об авторстве изразцовых печей финских заводов «Або» и «Ракколаниоки» эпохи модерна из собрания ГМИ СПб“. *Труды Государственного музея истории Санкт-Петербурга*. Вып. 24, *Исследования и материалы*, СПб (2014): 63–71.
- . „Эскиз изразцовой печи К. Майера из журнала «Die Kunst» за 1902 год“. In *Петербургский модерн из собрания Государственного музея истории Санкт-Петербурга*. Составитель М. А. Макогонова. Под общей редакцией Ю. Б. Демиденко и М. А. Макогоновой. Санкт-Петербург, 2012.
- Петербургский модерн из собрания Государственного музея истории Санкт-Петербурга*. Составитель М. А. Макогонова. Под общей редакцией Ю. Б. Демиденко и М. А. Макогоновой. Санкт-Петербург, 2012.
- Роденков, А. И. и К. В. Лихолат. „Об истории печного дизайна гончарного завода «Або» и атрибуции его изделий“. *Архитектурная керамика мира / Architectural Ceramics of the World* 3 (2019): 89–98.

Summary

The Prototype and an Artefact: The Case of Tile Stoves and Fireplaces from the Nineteenth to the First Half of the Twentieth Century

Dalia Klajumienė

Keywords: tile stove, product model, mass-produced artefact, catalogue, factory laws.

The article analyses the problem of attribution between the creator of models of factory-made tile stoves and fireplaces and the prototypes of decorative elements, and the manufacturer of mass-produced artefacts in the nineteenth – first half of the twentieth century. Questions are raised as to who is the author of the prototype of an industrial product and what helps or impedes the identification of both the author of the model and the specific factory where the product was mass produced according to that model. The analysis is based on the insights of researchers from Germany, Finland and Russia, the provisions of the factory laws of the Russian Empire of the second half of the nineteenth century, examples of factory catalogues, and cases of attribution of specific products.

The research showed that in Germany, which set the trends in the production of tile stoves in the nineteenth and the first half of the twentieth century, the prototypes of industrially produced tile stoves were mostly created by well-known architects and sculptors, whose names are recorded in factory documents, and quite many of them are known today. It is known that in Germany, where the industrial revolution started in the early nineteenth century, state institutions were concerned about the quality of the prototype, and in the first half of the nineteenth century, they published various albums of prototypes of industrial production and invited renowned artists of the time to illustrate them. Master classes and exhibitions organised by various cultural figures in the late nineteenth and early twentieth century, when the exhibited products were put into production in factories not only in Germany, but also in other countries, also played an important role in improving the quality of industrial products.

In the countries with less developed industry, the problem of the prototype of mass-produced artefacts was solved in a slightly different way. Such countries include the Russian Empire, part of which Lithuania was in the nineteenth century and the early twentieth century. There, it was required by law that the models of new products, including tile stoves, be registered as inventions with the state institutions that regulated trade and industry, but the authors of the prototypes retained their exclusive rights to them only for a very short period from one to three years. In addition, according to the Russian law, the owner of the factory rather than the artisan who created the model of the artefact was considered to be the owner of the prototype. For that reason, we practically do not know the names of the authors of models in this region. On the other hand, as research shows, at least the factories operating in the territory of Lithuania did not try to create new models, but prided themselves on producing artefacts according to the newest examples from abroad, although that “newness” could mean a period of several to several dozen years since the creation of the prototype.